

Bozsoki Petra¹

„A MAGYAR FEMINIZMUS UTTÖRŐJE”?

– Kánya Emília a kulturális emlékezetben² –

Kánya Emiliának (1828–1905), a Monarchia első női lapszerkesztőjének, a *Családi kör* (1860–1880) című folyóirat alapítójának neve fontos a magyar nőtörténetben. Alakja kivételes jelentőségű volt mind az őt körülvevő közegben, mind a magyar nőtörténet-írás számára. Figyelemre méltó azonban, hogy a jelentőségtulajdonítás, a kiemelés okai eltérnek. Tanulmányomban a Kánya Emiliáról formált különböző képeket elemzem, elsősorban a nekrológokra és a későbbi recepcióra koncentrálva. Kérdésem, hogy milyen viszonyban áll egymással a publicisztikai írásaiból és emlékiratából³ kirajzolódó textuális önarckép, valamint a kortársai által és a későbbi kulturális emlékezetben róla formált kép. Tézisem szerint különbség van közöttük; az eltérésnek ideológiai okai vannak, amiből következtetések vonhatók le a (magyar) nőtörténet-írásra vonatkozóan.

Kánya Emília önképe

Kánya Emília textuális önarcképe három jellegzetességben ragadható meg. Írásai egyrészt olyan nő képét közvetítik, aki hangsúlyosan elhatárolódik a „női emancipáció” eszméjétől:

„Neveljük tovább leányainkat úgy, hogy természetszabta körükben önállólag is tudjanak mozogni, és szoktassuk őket mindenek előtt munkásságra [...]. [n]em szükség mondanom, hogy *ebeli állításmat ne tessék összetéveszteni az általános értelemben vett „női emancipatio”-val; ennek én határozott ellensége vagyok [...]*”⁴

¹ A szerző a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola-jának hallgatója.

² A tanulmány írásakor az Új Nemzeti Kiválóság Program 2018/2019 (ÚNKP-18-3-I-PTE-269) Ösztöndíjában részesültem. Emellett köszönettel tartozom a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken működő „Klasszikus Műhely” tagjainak inspiráló megjegyzéseiért, támogató közegéért.

³ Kánya Emília 1905-ben bekövetkező halála előtt néhány évvel kezdett dolgozni *Réges-régi időkről* című emlékiratán, amely 1998-ban jelent meg Fábri Anna és Kiss Bori gondozásában. (KÁNYA Emília, *Réges-régi időkről*, kiad. FÁBRI Anna és KISS Bori, utószó FÁBRI Anna [Budapest: Kortárs Kiadó, 1998]). A szöveg megszakadt, de még épp elért a lejegyzés jelenéhez, mielőtt írója meghalt.

⁴ EMILIA, „Társaséleti teendőink III.,” *Családi kör* 1, 8. sz. (1861): 123–124, 124, kiemelés tőlem, B. P.

A „női emancipáció” és a „feminizmus” kifejezés nemcsak Kánya Emília életművében, de diszkurzív közegében is bonyolult, ellentmondásos és időben is változó fogalom volt. A jelenlegi tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé használatuk komplexitásának kifejtését; gondolatmenetem szempontjából az a lényeges, hogy a „női emancipáció” Kánya legtöbb írásában elsősorban a korszakbeli sajtó és illemkönyvek közvetítette társadalmi nemi szerepek felcseréléseként jelent meg.⁵ Eszerint „emancipált nő” az, aki nem tartja tiszteletben az „eleve elrendelt” munkaköreit, hiszen átlépi azt a határt, amelyet a „természet” jelölt ki számára.

Önképe másik fontos jellemzője, hogy szakmaválasztásában (sem a *Családi kör* alapításában, sem a húsz éven át tartó szerkesztői munkában) nem szabadidős kedvtelés, önmegvalósítás vagy pedig közösségi (a „női emancipációt” hirdető politikai) cél vezérelte. Ehelyett – írásaiban legalábbis erre utal többször is – a lapalapításhoz és első beszélei megírásához hozott döntését esetleges körülmények befolyásolták: a válás utáni ön- és családfenntartás szükségessége, amihez apropóul szolgált, hogy éppen az irodalom területén érezte magát tehetségesnek.

„És itt kezdődik az én önálló életpályám, amelyen gyermekeimért és magamért dolgoznom kellett, mert a tartási díjból majdnem csak koldulni lehetett volna. Most kezdtem, még a perem folyama alatt szorgalmasan írni, és nem az íróasztalom fiókja számára, hanem kereseti célból is. Kedvvel dolgoztam, örömmel írtam novellákat, és – boldog voltam tapasztalni, hogy – minden munkám kiadót talált és tisztességesen meg is fizették.”⁶

Szövegei harmadrészt olyan nő képét közvetítik, aki számára az irodalmi pálya nem a családanyai teendők mulasztásaként jelenik meg, hanem ugyanazon cél (a nemzet szolgálata) teljesítésének ugyanolyan lehetséges eszközeként, akárcsak a gyermeknevelés. Retorikájában a kisgyermekes családanya és az irodalmi pályán pénzt kereső, szakmailag is elismert női szerkesztő konfliktusát a honleányi szerep népszerűsítése oldja fel.

„Sokat tehát, igen sokat tehet a nő a társadalomban, és most inkább, mint valaha, kötelessége: betölteni nem csak emberi, de honleányi kötelességeit. [...] És miként a családi életben a nő kötelessége, olyan karban tartani házát, és olyan szellemet honosítani meg abban, hogy a férj gyönyörét, boldogságát találja meg abban, éppen úgy a honleányok kötelessége: hiven ápolni e nemzeti érzelmeket [...]. Ezt véghez vinni, nagy szolgálatot tenni a hazának, leginkább a nők hivatása.”⁷

⁵ Bővebben lásd: BOZSOKI Petra, „Kánya Emília diszkurzív közege: A *Családi kör* női szereprepertoárja és politikai nyelve”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122, 5. sz. (2018): 580–602.

⁶ KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 176.

⁷ EMILIA, „Társaséleti teendőink”, *Családi kör* 1, 5. sz. (1860): 73–74.

A textuális önarckép utóbbi két jellemvonása között ellentmondás van: ha a honleányi szerep támadhatatlan eszméje nevében az irodalmi pálya és a családanyai teendők egyenrangúsága mellett érvel, nem lenne szükséges a szerkesztői szakma esetlegességének és kizárólag a családért művelésének hangsúlyozása. Az ellentmondás nem csupán Kánya különböző írásai között érhető tetten, önéletírásában például egyetlen bekezdésen belül is megjelenik:

„Álnév vagy jegy alatt írtam. A világért sem akartam bárkivel is tudatni ebbeli működésemet, és még nagyobb buzgalommal igyekeztem megfelelni házi teendőimnek. *Az ilyen szellemi foglalkozás nagyon megegyeztethető a nő családi hivatásával is* – még nagyobb ambícióval vezettem háztartásunkat, gondoztam, neveltem drága gyermekeimet. *Csak azt az időt fordítottam az írásra, melyet mások a túlságos sok pihenésnek és szórakozásnak szánnak.* Sokat lehet az időből kinyerni, ha jól be tudjuk osztani azt. *Az én gyermekeim és a háztartásom sohasem szenvedte meg az én szerény, egyszerű írói kísérleteimet.*”⁸

A részlet első fele, az álnév alatt írás, az írói munka elvégzésének tudatos elkenődzése ellentétben áll a passzus második szakaszával, amely amellet érvel, hogy az írói munka odafigyeléssel, megfelelő időbeosztás révén maradéktalanul összeegyeztethető a családanyai és háztartási teendőikkel. Az egyik mondat szerint a két szerepkör nem zárja ki egymást, a másik szerint azonban az írói karriert titkolni kell vagy tudatosan hangsúlytalaná tenni a környezet számára. Az ellentmondó érvelés is azt tükrözi, legyen szó publicisztikai írásairól vagy emlékiratáról, Kánya Emília saját tetteire adott reflexiói a normakövetésre törekvő nő képét mutatják fel.

Önmagáról formált képe leginkább a szövegeiben működő (eszmetörténeti értelemben vett) politikai nyelv elemzésével írható le a legpontosabban, amely – diszkurzív közegéből adódóan – a konzervatív liberalizmus szótárát és érvelését használja: Kánya mérsékelt, „középuton járó”, deáki jellegű politikai nyelvet beszélt.⁹ Elbeszélésmódjának, az általa működtetett diskurzusnak több magyarázata is lehet. Elképzelhető, hogy ez a gyakorlat (az atipikus életpálya tipikusként való megrajzolása¹⁰) jelentette a korszakban a lehetőségek maximumát; talán csak ezen a nyelven, a honleányi szerepkör támadhatatlan eszméjét felmutatva *lehetett* elbeszélnie élet-történetét. De beszédmódja arra is rámutat, talán ilyen retorikával *kellett*, hogy megszólaljanak írásai, hogy – figyelembe véve a *Családi kör* piaci szempontjait – az olvasóközönség húsz éven át megvásárolja a lapot. És valószínűleg ezen a nyelven

⁸ KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 139, kiemelés tőlem, B. P.

⁹ Kánya Emília és közege politikai beszédmódját itt fejtettem ki bővebben: BOZSOKI, „Kánya Emília diszkurzív közege...”, különösen: 594–602.

¹⁰ Az atipikus életpálya normakövetés nyelvén való elbeszélését az alábbi tanulmányban elemeztem részletesebben: BOZSOKI Petra, „Egy női karrier elbeszélésének nehézségei: Kánya Emília emlékiratairól”, *Verso* 1, 2018/1, 25–45.

tudott megszólalni, hiszen beszédmódja variációs lehetőségeit elsősorban az őt körülvevő diszkurzív közeg politikai nyelvének variációs lehetőségei határozhatták meg.

A Kánya Emiliáról formált kép

A Kánya Emiliáról szóló írások négy csoportba oszthatók: (1) az életében megjelent írásokra, (2) nekrológokra, (3) 20. századi esszékre, rövidebb cikkekre és (4) tudományos írásokra, főként a 21. századból, illetve a 20. század végétől.

1. Az életében megjelent cikkek

Az életében megjelent cikkek egyik jellegzetessége, hogy Kánya jelentőségét a *Családi kör* magyar kultúrában betöltött szerepével teszik egyenlővé. Alakját kiemelkedőnek tartják; szükségesnek vélik, hogy neve fennmaradjon, ennek okát pedig a lap sajátságai és funkciójában jelölik meg: abban a pozícióban, amelyet betöltött a magyar divatlapok kontextusában a 19. század közepén.

„Lapja csakhamar elterjedt és rendkívül nagy hatással volt a magyar hölgyekre, kik eddig csakis külföldi divatlapokat járattak. Emilia lapja körül csoportosultak az irodalom legjelesbjei: Jókaitól kezdve minden nevesebb író munkatársa volt.”¹¹

Kánya Emília és a *Családi kör* egyenlővé tételének legszemléletesebb példája Kürthy Emil megemlékezése (még Kánya halála előtt):

„A rettegett Prottmann mindent elkövetett, hogy a lelkes honleányt eltérítse szándékától. [...] Rámutatott a magyar nők szellemi elmaradottságára és a vállalkozás meddségére. Hát, ha nem is lehet az akkori magyar nők műveltségéről oly lenézőleg vélekedni, a hírhedt rendőrfőnököknek annyiban mégis igaza volt, hogy a magyar leányokat a Bach-korszakban német nevelőnők német műveltséggel telítették meg. A legtöbben nem ismerték, vagy nem szerették a magyar irodalmat. Ennek megkedvelését, a magyar hazaszeretet ápolását, a nemzeti öntudat izmosítását tűzte ki célul Szegfy Mórné [...]”¹²

A Kürthy-cikk apropója 1905-ben az volt, hogy akkor éppen huszonöt éve szűnt meg a lap; Kürthy szerint tehát illő róla megemlékezni. Ebből következően a *Családi kör* sokkal logikusabb címadás lett volna az *Emilia* helyett. Az *Emilia* cím azonban világosan jelzi, abban az időszakban a Kánya Emiliáról formált kép szinte kizárólag lapja jellemzőit és funkcióját jelentette.

¹¹ FAYLNÉ HENTALER Mariska, *A magyar írónőkről*, (Budapest: a szerző sajátja, 1889), 84.

¹² KÜRTHY Emil, „Emilia”, *Vasárnapi Ujság*, 1905. nov. 12., 735.

A cikkek másik jellegzetes technikája a túlzás. Visszatérő retorikai elem a lapalapítás körüli nehéz körülmények hangsúlyozása, aminek köszönhetően a szerkesztő heroikus alakként tűnik fel: „ő, ki a válságteljes években elől harczolt, buzdítva a magyar nőket minden szépre, jóra, ki tevékenyen részt vett a nyilvános életben”¹³ A túlzás jellegzetes eszköze a háborús metaforika: „az elnyomatás szomorú éveiben”; „a nemzeti szellem ébresztgetése körül buzgólkodott”; „fáradhatatlanul, s mondhatni hősiességgel szolgálta a nemzeti ügyet”; „sok nehézséggel és vesztélylyel járt abban az időben, 1860-ban, egy magyar lap alapítása”; „a rettegett Prottmann”; „lelkes honleány”; „eltérítse szándékától”; „a magyar hazaszeretet ápolását, a nemzeti öntudat izmosítását tűzte ki célul”¹⁴

A háborús retorikával mind a magyar nyelvű lap alapítása, mind a magyar nyelv és kultúra terjesztése harci terepen jelenik meg, melynek ellenfele az idegen kultúra; a lap létrejötte és húszéves működése pedig győzelemként tűnik föl az idegen kultúrával szemben. Kürthy Emil a folyóirat megszűnéséről írva organikus metaforákat használ: „akkorra már a magyar szellem megizmosodott, a magyar irodalom fölvirágzott és új ösvényekre fordult”¹⁵ A testi és természeti képek azt tükrözik, a magyar kultúra „növekszik”; „edzeni” és „táplálni” kell, amiben a cikk írója kulcsszerepet oszt a *Családi körnek*.

2. Nekrológok

A nekrológokat szemügyre véve megállapítható, hogy közös az életében megjelent cikkekkel Kánya Emília és Gottfried Feldinger válásának teljes körű negligálása.¹⁶ Az életében megjelent cikkek csupán nem ejtenek szót a válásról, az egyik nekrológ azonban kifejezetten ferdít az élettörténeti eseménnyel kapcsolatban. A *Budapesti Hírlap*beli, névtelen írás szerint Kánya Emília „[t]izenkilenc éves korában, 1847-ben férjhez ment Földényi Frigyeshez, ennek halála után pedig újra nőül ment 1861-ben Szegfi Mór íróhoz”¹⁷ Az állítás egyrészt azért nem igaz, mert azt sugallja, mintha nem történt volna válás, Kánya pusztán Feldinger halála miatt kötött volna

¹³ FAYLNÉ, *A magyar trónökről...*, 84.

¹⁴ KÜRTHY, „Emília...”, 735.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Kánya Emília 1847-ben házasodott össze Gottfried Feldingerrel, egy vagyonos temesvári birto-
kos-kereskedő fiával, aki később, válásuk után nevét Földényi Frigyesre változtatta. Négy gyer-
mekük született. 1857-ben elváltak, majd Kánya 1861-ben házasságot kötött Szegfi Mór
újságíróval; házasságukból négy gyermek született. Kánya Emília életpályájáról lásd Fábri Anna
és Kiss Bori összefoglalóját: KÁNYA Emília, *Réges-régi időről*, kiad. FÁBRI Anna és KISS Bori,
utószó FÁBRI Anna (Budapest: Kortárs Kiadó, 1998), 282–286, ill. vö. TÖRÖK Zsuzsa, „Kánya
Emília szerkesztői és írói pályája”, *Irodalomtörténet* 42, 4. sz. (2011): 475–489.

¹⁷ N. n., „Az első magyar szerkesztőnő”, *Budapesti Hírlap*, 1906. jan. 4., 21.

második házasságot. Másrészt pedig azért, mert Földényi egyébként jóval később, 1900-ban halt meg.¹⁸

A társadalomtörténeti kutatásokból tudjuk, hogy 1857-ben, még bőven a polgári házasság bevezetése előtt, korántsem számított magától értetődőnek a válóper indítása, főként nem a nő részéről.¹⁹ Gottfried Feldinger és Kánya Emília házassága – evangélikusok lévén – vétkességi alapon felbontható volt,²⁰ ám a válási procedúrával járó botrány és szégyen a protestánsoknál is nagy visszatartó erőt jelentett, ezért még a körükben is ritka volt.²¹ Az 1906-os nekrológ idején már kevésbé lenne indokolt az önként felbontott házasság elhallgatása, pláne elkendőzése. A *Budapesti Hírlap* hasábjain mégis olyan kép jelent meg a szerkesztőről, amely mellőzi ezt a normaszegő lépést.

A válás hírének negligálása mellett hasonló az életében megjelent cikkekhez a túlzó retorika és a háborús metaforika jelenléte. A már címében is beszédes *A magyar feminizmus uttörője* című 1905-ös nekrológ a *Pesti Napló*-ban az alábbi formulákkal él:

„akinek hatalmas, agitáló ereje kiváló szerepet juttattak egykor a magyar zsurnalisztikában és a hazai feminista mozgalmak történetében [...]. [a] feminizmus ügyének ő volt a legbuzgóbb harcosa és legszívósabb népszerűsítője [...]. A magyar nők benne látták vezérüket, a női ügyek hivatott harcosát és egy új mozgalom képviselőjét.”²²

Közös jegy továbbá az életében megjelent cikkek és a nekrológok között, hogy Kánya alakjának jelentőségét a *Családi kör* szerepével teszik egyenlővé. Különség azonban, hogy a nekrológok a lap funkcióját nem abban jelölik meg, hogy az magyar nyelvű képzést nyújtott a magyar nőknek, hanem abban, hogy olyan eszmére buzdította a női olvasókat, mely szerint a művelődés és az önfenntartás nem a családanyai teendők mulasztása, hanem ugyanazon cél teljesítésének (a honleányi sze-

¹⁸ Gottfried Feldinger életpályájáról lásd BIRO Annamária, „Identításelemek egy 19. századi életpályában: Gottfried Feldinger/Földényi Frigyes”, in *Certamen I.*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László és WEISZ Attila, 90–100 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013).

¹⁹ GYÁNI Gábor, *Hétköznapi Budapest: Nagyvárosi élet a századfordulón* (Budapest: Városháza Kiadó, 1995), 21. Nagy Sándor statisztikai kutatásai szerint, noha a válások száma folyamatosan nőtt a 19. század során, a törvényes válás Pest-Budán a 19. század első felében még lényegében ismeretlennek számított. (NAGY Sándor, „Engesztelhetetlen gyűlölet”: *Válás Budapesten [1850–1914]*, Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 2 [Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2018.]) FÁBRI Anna kutatásai szerint az 1795 és 1905 között élő magyar női írók 18%-a volt elvált. (FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”: *A magyar írónők története két századforduló között [1795–1905]* [Budapest: Kortárs Kiadó, 1996], 232.)

²⁰ A protestáns és az izraelita egyházak – a katolikussal szemben – már a polgári házasság bevezetése előtt is átengedték a döntést a polgári bíróságoknak válási ügyekben. (GYÁNI, *Hétköznapi Budapest...*, 20.)

²¹ Vö. SZÉCSI Noémi és GÉRA Eleonóra, *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2015), 89–90.

²² B. E., „A magyar feminizmus uttörője”, *Pesti Napló*, 1905. dec. 31., 11.

rep betöltésének, a nemzet szolgálatának) ugyanolyan lehetséges eszköze, akárcsak a gyermeknevelés.

„Családi kör címen indította meg lapját Szegfi Mórné és célja volt e közlönnyel a magyar nők számára olyan orgánusot teremteni, mely minden igyekezetét a nők ügyének szenteli és lelkes odaadással küzd ama célért, hogy a társadalom munkájában a nők is megtalálják a maguk’ föladatát, hogy anyai és honpolgár! kötelességüket a folytonos képzés, tanulás segítségével méltóan tudják betölteni s hogy ezen a révén egyúttal kiemelkedjenek abból a mostoha környezőiből, hová egyrészt felületes nevelésük, másrészt az előítélet tartotta őket.”²³

A *Családi kör* funkciójának eltérő megítélésével függ össze a másik különbség a két típusú szövegcsoport között: a nekrológok előszeretettel alkalmazzák a „feminizmus” kifejezést. Figyelemre méltó, hogy e szövegekben a „feminista” jelzőt nem Kánya Emília alakja vagy munkássága kapja: nem a normaszegő életpályája (négy gyermekkel válást kezdeményezett; elsőként a Monarchiában nőként lapot alapított; az irodalmi pályán dolgozni kezdett úgy, hogy ön- és családfenntartóvá vált), és nem is annak jelentősége, hogy tevékenységével bővítette a korabeli értelmiségi női szereprepertoárt (a honleányi szerep sajátos változatát hozta létre²⁴). Ehelyett a jelzőt az általa létrehozott médium jellemzője, tematikája, funkciója – egyáltalán a létezése kapja.

„A mostanában életre kelt feminista mozgalomnak intézői tudhatják, hogy ami eredmény ezen a téren van és ami jóideig ezután még lenni fog, mindannak előidézője Magyarországon ez az elfeledett uriaszony volt, kinek munkásságával a magyar kulturhistóriának 1860 óta egy új fejezete indult meg. [...] A hatvanas évek kezdetén az abszolutisztikus éra fénykorában alapította meg 1860-ban »Családi Kör« címen szépirodalmi hetilapját s ezzel a lappal kezdődik Magyarországon a feminizmus szóhoz jutása. [...] Férje után Szegfi Mórné, leánynevén Kánya Emília, így vált a magyar feminizmus uttörőjévé életének harminckettedik évében programmszerű működésével.”²⁵

„Vele új alak tűnik föl a magyar feminizmus történetében, de új alak vonul be a magyar szépirodalmi zsurnalisztikába is. [...] A hatvanas évek kezdetén, 1860-ban tűnik föl Emília néven a szépirodalmi zsurnalisztikában Szegfi Mórné alakja és innen datálódik a magyar feminizmusnak az a

²³ N. n., „Az első magyar szerkesztőnő...”, 21, kiemelés tőlem, B. P.

²⁴ Kánya sajátos honleányi szerepváltozatáról bővebben: Bozsoki Petra, „Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatáról”, *Irodalomismeret*, 2. sz. (2019): megjelenés alatt.

²⁵ B. E., „A magyar feminizmus uttörője”..., 11.

nagyjelentőségű mozgalma, hogy ma már önálló programmá, fontos társadalmi kérdéssé nőtt. [...] Huszonegy év óta a fővárostól távol élt, lapja szerkesztésétől visszalépett és átadta a teret az újabb női nemzedéknek, melynek útját a zszurnalisztikában és a feminizmus terén ő készítette elő.”²⁶

Narratívájuk szerint Kánya Emília „feminista”, mert olyan lapot indított és működtetett húsz évig, amely „feminista eszméket” közvetített: hiszen teret nyitott, példaként szolgált más hasonló tematikájú lapoknak, valamint olyan cikkeket tartalmazott, amelyek a nőket az önfenntartásra nevelésére buzdították.²⁷ A különbségtétel azért fontos, mert – mint a továbbiakban látni fogjuk – összefügg a harmadik típusú szövegcsoport meghatározó Kánya Emília-képével.

3. 20. századi rövidebb publicisztikai írások

A Kánya Emíliát középpontba állító 20. századi rövidebb publicisztikákban a „feminista” jelző kulcsfogalomnak tekinthető. Különbség a nekrológokhoz képest, hogy a fogalmat elsősorban a szerkesztő szakmai és életpályájához, alakja társadalomban betöltött szerepéhez, a társadalmi nemi értelemben vett női szereplehetőségek árnyalásához és gazdagításához kötik.

„Ő maga is sokat írt, de írásainál sokkal *maradandóbb az a hatás, amit korára, környezetére gyakorolt.*”²⁸

„A feltűnést nemcsak a lap friss, tiszta szelleme, sokféle rovata (irodalom, színház, gazdasági, háztartási tanácsok, kézimunkamelléletek, divatrajzok) keltette, hanem az is, hogy a folyóirat alapítója és szerkesztője nő volt, aki Emilia néven jegyezte lapját. [...] *Olyan munkát vállalt, amilyent eddig csak férfiak végeztek*, kiállt bátran a porondra, hogy képviselje a magyar nők érdekeit. S az a nap, amikor az ő neve magyar ujság homlokán megjelent, a feminizmus kezdetét jelenti Magyarországon.”²⁹

„[A *Családi kör*] alapítója az első magyar nőszerkesztő, kitűnő asszony, a *női munkakör kiszélesítésének* buzgó apostola.”³⁰

²⁶ N. n., „Az első magyar szerkesztőnő...”, 21.

²⁷ A dicsérő szavak természetesen a nekrológ műfaji konvencióiból is adódnak.

²⁸ BARSY Irma, „Emlékezés az első magyar szerkesztőnőre”, *Magyar Nemzet*, 1941. dec. 28., 10, kiemelés tőlem, B. P.

²⁹ GYARMATHY Irén, „Kánya Emília, az első magyar szerkesztőnő”, *Ünnepek*, 4. sz. (1938): 29, kiemelés tőlem, B. P.

³⁰ NAGYDIÓSI Gézané, „Magyarországi női lapok a XIX. század végéig” in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*, szerk. V. WALDAPFEL Eszter 193–227 (Budapest: k. n., 1958), 204, kiemelés tőlem, B. P.

A Kánya Emíliáról szóló írások azon jellemzője közötti különbség, hogy a „feminizmus”-t a lap profiljához vagy a szerkesztő életpályájának társadalomtörténeti vetületeihez kapcsolják, azért jelentős, mert láthatóvá válik, a 20. századi publicisztikai írások azok, amelyek először hangsúlyozzák ténylegesen „a Monarchia első női lapszerkesztője” szerepet. E cikkek azok, amelyek először emelik ki nyomatékosan azt a szempontot, amelyet a későbbi tudományos írások előszeretettel állítanak középpontba: a szerkesztői szakma és a társadalmi nem kapcsolatát.

Mindezt egytől egyig a túlzás retorikai eszközével, annak különféle változatával érik el. Gyarmathy Irén cikkének módszere például a történeti csúsztatás: a lapindítás nagyszerűségének kiemeléséhez az 1860-as évet úgy interpretálja, mint amikor – az egyébként már véget ért Bach-korszak – még javában tartott:

„A »Családi kör« megindítása több nehézségbe ütközött. Abban a korban kulminált a Bach korszak. Prottmann rendőrkapitány minden magyar megmozdulást, akár politikai, akár kulturális téren csirájában elfojtott.”³¹

A többi szövegcsoporthoz hasonlóan a 20. századi publicisztikákban is hangsúlyos a háborús metaforika. A „harcolt a nők érdekeiért”³², „[a] fáradhatatlan úttörő”³³ vagy a már korábban, a nekrológokból idézett „[a] magyar nők benne látták vezérüket, a női ügyek hivatott harcosát”³⁴ kifejezések azért jelentősek, mert Kánya önképétől éppen ellentétes narratíváról árulkodnak. Világosan tükrözik, az utókor számára Kánya Emília nemcsak a magyar feminista törekvések lehetőségét teremtette meg a kulturális szintéren, hanem ő maga *kezdte el* azokat. A szerkesztőt középpontba állító és őt tudatos politikai cselekvőként felmutató retorika része a gyakori színházi metaforika és a szakrális nyelv használata is:

„Emilia nem lankadt, s diadalra vitte az eszmét. *Szent hivatásától áthatva* látott munkájához. A hazaszeretet ápolását, a nemzeti öntudat erősítését tűzte ki célul. [...] Olyan munkát vállalt, amilyent eddig csak férfiak végeztek, *kiállt bátran a porondra*, hogy képviselje a magyar nők érdekeit. [...] Szerény nevű kis újságja *vigasztaló erő* volt korában, *reménysugár* a már-már *csüggedőknek*. [...] A szabadságharc leverése után az elnyomatás szomorú éveiben minden tevékenység, ami a nemzeti eszmét ébresztgette [...] szinte *apostoli munka* volt.”³⁵

³¹ GYARMATHY, „Kánya Emília...”, 29.

³² Uo.

³³ BARSY Irma, „Emlékezés az első magyar szerkesztőnőre”, *Magyar Nemzet*, 1941. dec. 28., 10.

³⁴ B. E., „A magyar feminizmus úttörője...”, 11.

³⁵ GYARMATHY, „Kánya Emília...”, 29, kiemelés tőlem, B. P.

4. 20–21. századi tudományos írások

A 20. század végi és főként 21. századi értelmezések markánsan különböznek az őket megelőző recepciótól. Az eltérés részben az időbeli távolságból, nagyrészt pedig a szövegek műfaji különbségéből következhet. A tudományos írások már műfajukból adódóan is reflektáltabb nyelvet használnak, emellett a kézikönyvek általánosabb ismertetési kivételével³⁶ nem átfogó képet kívánnak nyújtani Kánya alakjáról és munkásságáról, hanem speciálisabb szempontok szerint elemeznek. Szaffner Emília a *Családi kör* divatlapok között betöltött szerepét ismerteti,³⁷ Csonki Árpád a lap nőképét,³⁸ Margócsy István Kánya egyik kisregényét elemzi.³⁹ Többen kizárólag emlékiratával foglalkoznak, általában történeti⁴⁰ vagy olvasásszociológiai forrásként⁴¹ tekintve a szövegre. Török Zsuzsa,⁴² Varga Zsuzsanna,⁴³ Gyáni

³⁶ FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”...; ÉVA BICSKEI, „Emilia Kanya, Mrs Mór Szegfi”, in *A Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, ed. Francisca DE HAAN, Krassmira DASKALOVA and Anna LOUTFI, 213–216 (Budapest–New York: Central European University Press, 2006).

³⁷ SZAFFNER Emília, „Az első magyar szerkesztőnő és lapja, a *Családi kör*”, *Magyar Könyvszemle* 114, 4. sz. (1998): 353–371.

³⁸ CSONKI ÁRPÁD, „Kánya Emília *Családi kör*ének nőképe az író-életrajzi idején”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, 1. sz. (2015): 69–91.

³⁹ MARGÓCSY ISTVÁN, „A lemondás regényei: Nőírók regényei a XIX. század második felében”, *Élet és Irodalom*, 2018. júl. 8., <https://www.es.hu/cikk/2016-07-08/margocsy-istvan/a-lemondas-regenyei.html>.

⁴⁰ Gyimesi Emese kérdése, hogy az emlékirat tanúsága szerint mi a kapcsolat Kánya szociális kapcsolathálója és mentális térképe között, emellett milyen szerepet tölthetett be a szerkesztő a városi társadalomban, és milyen reflexiói voltak a városkép változására. Lásd: Emese GYIMESI, *The Social Spaces of Female Intellectual Careers in the Mid-Nineteenth Century Pest-Buda*, Master’s Thesis, 45–62 (Budapest–Catania–Prague: ELTE, University of Catania, 2016), kézirat, hozzáférés: 2018.12.26, file:///C:/Users/User/Downloads/DPTX_2014_2_11210_0_449989_0_164982%20(1).pdf, Kiss Gy. Csaba elemzésének középpontjában az áll, hogy az emlékiratból milyen korabeli Fiume-kép rekonstruálható. Lásd: Kiss Gy. Csaba, „Fiumei képek Kánya Emília életéből”, in *Évek és színek: Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*, szerk. STEINERT Ágota, 177–181 (Budapest: Kortárs Kiadó, 2005).

⁴¹ POGÁNY György vizsgálatának kiindulópontja, hogy az emlékirat alapján hogyan vázolható egy 19. század második felében tevékenykedő professzionális olvasó „szellemi portréja”. Lásd: POGÁNY György, „Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején: Slachta Etelka, Kánya Emília olvassmányai, Jósika Júlia nézetei az olvasásról”, *Könyv és Nevelés* 16, 1. sz. (2014): 42–58.

⁴² TÖRÖK, „Kánya Emília szerkesztői...”, 475–489.

⁴³ ZSUSZANNA VARGA, „Translation, Modernization, and the Female Pen: Hungarian Women as Literary Mediators in the Nineteenth Century”, in *Worlds of Hungarian Writing*, ed. András KISÉRY, Zsolt KOMÁROMY and Zsuzsanna VARGA, 75–92 (Madison–New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press, 2016).

Gábor⁴⁴ és Fábri Anna⁴⁵ inkább alakjára fókuszálnak: szakmai és életpályájának társadalomtörténeti vonatkozásait értelmezik.

E tanulmányok már nagy hangsúlyt fektetnek a válaskezdeményezésre, valamint arra, hogy egyszerre emeljék ki szerepei rendkívüliségét, az irodalmi pályán betöltött munkakör és a társadalmi nem kapcsolatát,⁴⁶ de egyszerre kerülnek is Kánya eszményítését.

„A csaknem példátlan döntés: négy kisgyermekkel válópert indítani egy jómódú férj ellen, elviselni a megszólást, a rágalmakat, azután pedig családfenntartó, kenyérkereső munkába fogni és végül lapengedélyért folyamodni, azaz férfiszerepeket felvállalni – bátorságra vall, de támogatottságra is.”⁴⁷

A *Családi kör* ötletét sem a semmiből előtörő gényuszi tettként értelmezik, hanem elemzik kapcsolatát a Vajda János-féle *Nővilággal* vagy a német *Gartenlaube* című lappal.⁴⁸

„Feminizmus” egykor és utána

Három fajtáját láthatjuk tehát a 19. század és az utókor Kánya Emília-képeinek. (1) A nők önfenntartásra nevelésének és művelésének szükségességét hirdető, de a „női emancipációtól” és a „feminizmustól” való elhatárolódást felmutató honleány képe ellentétben áll a (2) heroikus, „buzgó agitátor”, a *Családi kör* profiljának köszönhetően „az első magyar nyelvű feminista folyóirat elindítójának” imázsával és főként azzal a narratívával, amely (3) a „női emancipáció” elhivatott „harcosaként” és „vezéréként”, a „magyar feminizmus elindítójaként” mutatja fel őt, méghozzá elsősorban nem lapjának, hanem a női szereprepertoárt bővítő társadalmi gyakorlatának köszönhetően. Míg a lapalapítást, a szerkesztői pályát és a válást Kánya kivételes, de

⁴⁴ GÁBOR GYÁNI, „Gender, Nationalism and Individualisation”, in *Gender, Nation, Narration: Critical Reading of Cultural Phenomena*, ed. Lähdesmäki Tuuli, 9–23 (Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 2010).

⁴⁵ FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”..., 113–121.

⁴⁶ „Kánya Emília azzal, hogy a *Családi Kör* szerkesztőnöje lett, tagjává vált a munkát vállaló nők kisebbségi csoportjának.” (BORSODY Emese, *Kánya Emília: „Réges-régi időkről”: Egy 19. századi írónő emlékiratának elemzése és értelmezése*, szakdolgozat [Miskolc: 2011], 31, hozzáférés: 2018.12.27, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/11347/3515.pdf>); „Mint hivatásos író és szerkesztő (egyszermind más írók munkáltatója) a nők munkavállalási jogainak védelmezésével önnön érdekeit védelmezte: »kenyérbiztosító« tevékenységét, s saját jogon elfoglalt irodalmi és közéleti szerepkörének értékét is igazolni kívánta.” (FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”..., 109); „az egyik első értelmiségi pályán munkálkodó magyar nő” (FÁBRI ANNA, „Utószó”, in KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 310–322, 311).

⁴⁷ Uo., 317.

⁴⁸ VARGA, „Translation, Modernization...”, 86.

esetleges történésként és „fontolva haladásként” reprezentálja, addig a kortársak és főként az utókor narratívájában ugyanezek a lépések már tudatos feminista tette válnak.

A róla szóló szövegek kiválóan példázzák, hogy egyes diszkurzív közegek hogyan vetítik vissza saját fogalmaikat korábbi korszakok, kontextusok jelenségeire. A 20. század eleji nekrológok nyilvánvalóan más értelemben használták a „feminista” jelzőt, mint ahogyan Kánya használta (vagy épphogy nem használta) magára, hiszen a női egyenjogúsági törekvések szempontjából (is) rendkívül változatos időszakról van szó. A *Családi kör* alapítása (1860) és Kánya Emília halála (1905) között számos egyesület alakult,⁴⁹ az oktatásban radikális nőket (is) érintő változások történtek,⁵⁰ a középosztálybeli nők is tömegesen fizetett munkába álltak, megkezdődött a nők szakképzése.⁵¹ A társadalmi és kulturális átalakulásoknak köszönhetően változott a fogalmak megítélése is.⁵² Az 1860-as évek cikkei a „női emancipációt” inkább a teljes egyenjogúsítással azonosították; s noha egyetértettek a nőügyi

⁴⁹ Az egyesületek nemcsak fél-nyilvános teret jelentettek a nők számára a szalonokhoz hasonlóan, hanem lehetővé tették egy demokratikus intézményrendszer megismerését és működtetését is, hiszen a hagyományosabb női szerepekhez kötődő jótékonykodó szervezetek mellett (például Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete [1861], Pesti Izraelita Nőegylet [1866], Lorántffy Zsuzsanna Egylet [1892]) a nők képzésével és munkaképzésével foglalkozók is létrejöttek (például Országos Nőképző Egylet [1869], Országos Nőiparegylet [1870]). (BORBÍRÓ Fanni, „Budapesti nőegyletek 1862–1904”, in *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, 185–207 [Budapest: Argumentum Kiadó, 2007]). A reformkori és dualizmuskori nőegyletekről bővebben: BURUCS Kornélia, „Nők az egyesületekben”, *História* 15, 2. sz. (1993): 15–18; *A nő és hivatása II.: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1866–1895*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni és SZARKA Eszter (Budapest: Kortárs Kiadó, 2006), 281–311; KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: Nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914* (Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2008), 78–90; TÓTH Árpád, *Önszervező polgárok: A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005), 59–94.

⁵⁰ Az Eötvös-féle oktatási törvény 6–12 év közötti általános, mindkét nemre vonatkozó tankötelezettséget írt elő; Wlassics Gyula 1895-ös rendelete megnyitotta az egyetemeken a nők előtt az orvosi, gyógyszerési és bölcsész szakokat; 1896-ban Veres Pálné megalapította az első leánygimnáziumot. A nők oktatáshoz való hozzáféréseinek történetéről legátfogóbban: KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)* (Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2018), különösen: 283–485; KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2015).

⁵¹ A dualizmus kori női munkavállalásról: NAGY Mariann, „Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában” in *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, szerk. GYÁNI Gábor és NAGY Beáta, 205–223 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2006); forrásnak: FÁBRI, BORBÍRÓ és SZARKA, *A nő és hivatása II...*, 189–243.

⁵² A „női emancipáció” és a „feminizmus” fogalmak történeti megkülönböztetéséről, illetve fogalomtörténetéről magyar kontextusban: KÉRI, *Leánynevelés...*, 143–145; nemzetközi kontextusban: Nancy F. COTT, *The Grounding of Modern Feminism* (New Haven–London: Yale University Press, 1987).

követelésekkel, a közéleti szerepvállalást egyértelműen elutasították.⁵³ A szerzőkre – férfiakra és nőkre egyaránt – jellemző volt a félelem az emancipáció következményeitől: az elférfiasodott, és emiatt a társadalom számára nevetségessé váló, erőszakos nőtől.⁵⁴

Ezzel szemben a századfordulón már a női választójogi követelések is megjelennek, sőt a feminista mozgalmak a „társadalom radikális átalakítását” tűzték ki célul. Bédy-Schwimmer Rózsa (1877–1948) például, a felső-középosztálybeli zsidó családból származó újságíró, a magyarországi nőtörténet Kánya Emíliahoz hasonlóan karakteres figurája, a Feministák Egyesületének alapítója és *A nő és a társadalom* című „feminista folyóirat” elindítója így fogalmaz:

„[a] nőmozgalom, ép úgy mint a munkásmozgalom, a társadalom radikális átalakítására törekszik. [...] A nőmozgalom a nő gazdasági, szellemi és társadalmi felemelésével a nő egyéniségnek egyenrangú elismertetésével az emberiség nemi viszonyait javítja.”⁵⁵

„Akár gyakorlati, akár tudományos, akár ideális fegyvert használunk, a cél egy: a nő egyéni, társadalmi, jogi felszabadítása. Fel akarjuk szabadítani a nőt a maga egyéni javára, hogy fejlett egyéniségével a társadalom harmoniáját mozdítsa elő.”⁵⁶

Míg Kánya Emília írásai olyan beszédmodot alkalmaznak, amelyek a „női emancipáció” szélsőséges megnyilvánulását a nők „elférfiasodásában” látják, addig Bédy-Schwimmer Rózsa diszkurzív közegében ez a nyelv már az „antifeminista” jelzőt kapja:

„»Elvesztik nőies bájukat, durvák, férfiasak lesznek« ez az úgynevezett jóhiszemű antifeministák legrégebb, legállhatatosabban elsírt, fájdalomosan zokogott ellenvetése a nőmozgalom ellen. Hiába magyarázzuk, hogy a nőiesség és a férfiaság fiziológiai megkülönböztetés, amelyet a

⁵³ BORBÍRÓ Fanni, „A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt”: A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon, hozzáférés: 2018.10.15, http://www.arkadia.pt.hu/magyar/cikkek/borbiro_nokhelyzete.

Tanulságos Majorosi István Függelenségi és 48-as párti képviselő példája, aki közneveltség tárgya lett 1873-ban, miután a nők egyenjogúsítására vonatkozó kérelmet nyújtott be az országgyűlésnek. Erről lásd: FABÓ Edit, „Egy apostol kirekesztése: Majorosi István női egyenjogúsítási törekvéseinek karikatúrái” in FÁBRI ÉS VÁRKONYI, *A nők világa...*, 313–337.

⁵⁴ BORBÍRÓ, „A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt”... Az emancipált nőtől való félelem legszemléletesebb példái a korabeli karikatúrák. Ikonográfiai elemzésükről lásd: KÉRI, *Leánynevelés és női művelődés...*, 376–384.

⁵⁵ BÉDY-SCHWIMMER RÓZSA, „A nő része a társadalom átalakításában”, *A nő és társadalom* 1, 7. sz. (1907): 115–116, 115, kiemelés tőlem: B. P.

⁵⁶ BÉDY-SCHWIMMER RÓZSA, „A nő és a társadalom”, *A nő és a társadalom* 1, 1. sz. (1907): 1–2, 2.

nőmozgalomnál is erősebb külső befolyás sem változtathat meg, ők az »elférfiasodás« rémét festik a falra, amelyre a nőmozgalom reflektora a fejlődés világosságát veti.⁵⁷

Nőtörténeti narratívaképzés

Kánya Emíliaanak a kulturális emlékezetben megképződött helyét vizsgálva tehát megállapítható, hogy a „női emancipáció” és a „feminista” kifejezések fogalomtörténeti változásáról és későbbi jelentésük visszavetítéséről beszélhetünk. A jelenség, noha megszokott a bölcsészettudományok történetében, meglepő is: miért kaphatja Kánya Emília és Bédy-Schwimmer Rózsa ugyanazt a „feminista” jelzőt végig a 20. század folyamán? A 20. század eleji magyar feminista mozgalmak elhatárolódtak a „nőmozgalmaktól”: mint a fenti Bédy-Schwimmer-idézetekből is látható, míg az önmagukat is feministának nevező mozgalmak fő célkitűzése az egész patriarchális társadalmi rend megváltoztatása volt, addig a 19. századi (és bizonyos 20. századi) nőmozgalmaknak nem volt ilyen határozott és főleg nem ilyen átfogó változásokra irányuló politikai törekvése.⁵⁸ Ennek ismeretében inkább az lenne kézenfekvő, ha Kánya retorikája utólag konzervatív jelzőt kapna. Hogy lehetséges, hogy éppen ellenkezőleg, tevékenységét politikaibbá és radikálisabbá írják át? Meglátásom szerint azért, mert a recepció célja a narratívaalkotás: Kánya Emíliát egy feminista elbeszélés kezdőpontjára helyezték.

⁵⁷ BÉDY-SCHWIMMER Rózsa, „Mire férfiak leszünk”, *A nő és a társadalom* 1, 1. sz. (1907): 9.

⁵⁸ ACSÁDY Judit, „A magyarországi feminizmus a századelőn” in *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I.*, szerk. PÜSKI Levente, TIMÁR Lajos és VALUCH Tibor, 295–311 (Debrecen: KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tan-szék, 1999). Az elhatárolódás jó példája, hogy Sztérényi Sándor már 1900-as cikkében a „feminista” kifejezés helyett a „feminisztikus” megnevezés mellett érvelt azon törekvések esetében, amelyek elősegítették vagy megelőlegezték a női emancipáció bármely lépését, de a feminizmus alapvető politikai szempontjait még nem vallották magukénak. (SZTÉRENYI Sándor, „A feminizmus”, *Huszdik Század* 1, [1900]: 1, 362–368.) A fogalmi megkülönböztetés szükségessége a feminizmustörténeti kutatásokban is vita tárgya: van, aki a 19. századi nőügyekkel kapcsolatos megmozdulásokat határozottan „protofeministának” nevezi, lásd pl. Margaret FERGUSON, „Feminism in Time”, *Modern Language Quarterly* 65, 1. sz. (2004), 7–27; Eileen Hunt BOTTING and Sarah L. HOUSER, „»Drawing the Line of Equality«: Hannah Mather Crocker on Women’s Rights”, *The American Political Science Review, American Political Science Association* 100, 2. sz. (2006), 265–278. De van, aki korábbi korok esetében is a „feminista” jelző használata mellett érvel, vö. pl. Karen OFFEN, „Reclaiming the European Enlightenment for Feminism, or Prologomena to Any Future History of Eighteenth-Century Europe” in *Perspectives on Feminist Political Thought in European History from the Middle Ages to the Present*, ed. Tjitske AKKERMAN and Siep STUURMAN, 85–103 (New York: Routledge, 1998), 85; Karen OFFEN, *European Feminisms, 1700–1950: A Political History* (Stanford: Stanford University Press, 2000).

A magyar feminizmus uttörője című cikkből származó idézet azért is figyelemre méltó, mert nyelvét, retorikáját tudatos választásként tünteti fel:

„A magyar közönség az ő lapja révén kezdett ezzel a kérdéssel megismerkedni, évek multán pedig megbarátkozni. Uj, meglepő dolgok voltak ezek negyvenöt év előtt Magyarországon s ha ezek az új dolgok nem maradnak mindvégig az izlés keretében és nem hántják le róluk mindama vonatkozásait, melyek az akkori viszonyok között képtelen tulzások, eszelős utopizálások gyanánt hatottak, – könnyen neveltségbe fult volna az egész mozgalom, mely eme forradalmi pontok hangoztatása nélkül lassankint terjedni kezdett s fokozatosan tért hódított. [...] *Finom izlése, erős sovinizmusa népszerűvé tették lapját* a férfi közönség előtt is.”⁵⁹

A cikk úgy reprezentálja működését, mint aki társadalmi kontextusához képest új elveket vallott, de azokat szándékosan mutatta fel akképpen, hogy elhatárolódjon bármiféle radikalizmustól. Ha ugyanis a szerkesztő tudatos cselekvőként és minden egyes szóhasználatában tudatos rétoriként tűnik fel, akkor minden bizonyonnyal könnyebb a narratívába rendezés: akkor élete és munkái könnyebben illeszthetők valamilyen elbeszélés kitüntetett pontjára. A kizárólag a körülmények nyomásának engedelmessé és az agitátor, úttörő feminista képének vetélkedése közül nem véletlenül vált az utóbbi hangsúlyossá a kulturális emlékezetben.

A jelenség részben eseti okokkal magyarázható. Kürthy Emil már idézett eszményítő cikke a *Vasárnapi Újság* hasábjain például elsősorban nem azt jelentette, mit gondolt Kürthy Kánya Emiliáról, hanem sokkal inkább azt, hogy piaci és politikai funkciója lehetett a *Családi kör* reklámozásának. A *Vasárnapi Újság* és a *Családi kör* közötti kapcsolatra több jel is utal: nagy volt az átfedés a két lap szerzői között; a *Vasárnapi Újság* első szerkesztője Pákh Albert volt, Kánya reménytelen szerelme, aki annak idején a *Családi kör* alapítására buzdította őt. Ráadásul a két lap nagyon hasonló elveket vallott: a nemzeti öntudatot mindkettő a műveltség és a tudomány terjesztésével kívánta helyreállítani és megerősíteni.⁶⁰

De beszédes az is, hogy amikor 1905-ben a *Pesti Naplóban* *A magyar feminizmus uttörője* címmel jelent meg méltatás Kánya Emiliáról, akkor a lap főszerkesztője Vészi József volt, az egyik legtekintélyesebb zsidó származású pesti polgár.⁶¹ A cikk címe ebben a kontextusban azt is jelenthette, a „feminizmus” Magyarországon magyar történet, hiszen magyar, nem pedig idegen előd mutatható fel hozzá. Hasonlóképpen szemléletes, hogy éppen Gyarmathy Irén, számos evangélikus hittankönyv

⁵⁹ B. E., „A magyar feminizmus uttörője”..., 11, kiemelés tőlem, B. P.

⁶⁰ *A Vasárnapi Újságról*: ЛІРТАК Dorottya, Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs–Budapest–Prága (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2002), 68.

⁶¹ Köszönöm Takáts Józsefnek, hogy erre felhívta a figyelmemet.

és evangélikus széppróza szerzője⁶² nevezte őt az „első feministának”. Így a magyar feminizmus történetét az evangélikus felekezet történetével fonta össze, amivel feltételezhető célja, hogy a magyar feminizmus evangélikus ügyként váljon felmutathatóvá. Később – például Fabiny Tibor evangélikus püspök megemlékezésének köszönhetően⁶³ – folytatódott a tendencia: Kánya Emília fontos helyet kapott a híres evangélikusok arcképcsarnokában azzal a nyilvánvaló céllal, hogy hozzájáruljon az evangélikus értelmiségiek századokon átívelő hagyományának megalkotásához.

A jelenség azért is figyelemre méltó, mert – mint Margócsy István rámutatott – a magyar irodalom történetében a 19. század legelején olyan elköteleződés jelent meg, amely szembe ment azzal a korábbi elgondolással, hogy az irodalomtörténetet felekezetek történeteként kellene elbeszélni.⁶⁴ Úgy tűnik, a vallásra való reflexió, az egyes narratívák felekezetiességhez kapcsolása egy másik területen, a nőtörténeti narratívaképzésben visszaköszönt a 20. században. A másik oldalról közelítve: a Kánya Emíliáról szóló cikkek közvetlen kontextusának figyelembe vétele arra mutat rá, hogy a magyar feminizmus a 20. század elején rivalizáló társadalmi csoportok harcában jelent meg, amelyek azt eltérő módon és eltérő célra használták. Az eseti okokon túl azonban általánosabb diszkurzív logikákra és tudományos módszertani jelenségekre vonatkozó megfigyeléseket is tehetünk az értelmező és önértelmező képek feszültségéről.

Egyrészt az elemzés szinkrón kontextus és diakrón sor eleve adott összeütközésének problémájára mutat rá. Hasonló esettel van itt dolgunk, mint amikor bármely más alak vagy szerző önértelmezéseit összevetjük diakrón sorban való elhelyezésével: míg a szerző a saját szinkrón kontextusával foglalkozik, addig a recepció gyakran diakrón sorba rendezi, narratíva részévé teszi őt.

Másrészt a Kánya-recepció elemzése remek példája annak a módszertani jelenségnek, amelyet Reinhart Koselleck a történeti emlékezet, a történetírás és az időtapasztalat összekapcsolásával ragadott meg. A Kánya Emíliáról szóló cikkek, valamint tágabban, a nőtörténet-írás vagy a női irodalomtörténet-írás módszerének alapja ugyanis (kimondatlanul) az a „modern időtapasztalat”, amelyről Koselleck beszél. Elmélete szerint a múlt anyaga a jelen „tapasztalati terére” vonatkoztatva válik megismerhetővé; a jelen az a „tér”, amely a múlt anyagát folyton újrarendezi, tagolja, szelektálja és egyre újabb hangsúlyokkal látja el.⁶⁵ A nőtörténet-írás többnyire erre a történetírói módszerre támaszkodik, hiszen a történeti időt a „nők ide-

⁶² Lásd például: GYARMATHY Irén, *Tedd rám a kezed!* (Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1980).

⁶³ FABINY Tibor, „Az első magyar szerkesztőnő: Kánya Emília”, *Evangélikus Élet*, 52. sz. (2005), hozzáférés: 2019.06.14, <https://zope.lutheran.hu/ujsgok/evelet/archivum/2005/52/121>.

⁶⁴ MARGÓCSY István, „Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88, 3. sz. (1984): 291–308, 304–305.

⁶⁵ Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2003), 201–237.

jeként” (vagy a nőirodalom-történet esetében „a női irodalom történetének idejeként”) kezeli: a 18. század vége előtti időszakot egységesnek tünteti fel, majd – ismét Koselleck szótárát követve – „felgyorsítja az időt”, és a 19., illetve 20. századot olyan korszaknak látta, amely halmozta azokat az eseményeket, fordulópontokat, amelyek a társadalmi nemek viszonyának hatalmi átrendeződését segítették. A múltat tehát a női egyenjogúság felé haladás szerint strukturálja, a korszakhatárokat a női emancipáció állomásai szerint jelöli ki. Ebben jelenti az egyik állomást, méghozzá igen kitüntetett állomást Kánya Emília alakja.

A harmadik következtetés szintén a nőtörténet-írás logikájára vonatkozik. Horváth Györgyi az időtapasztalat, a történeti tudás, a történeti elbeszélés és a női identitás összefüggését vizsgáló munkájában több feminista irodalomtörténeti narratívát elemez.⁶⁶ Dale Spender stratégiájáról⁶⁷ megállapítja, hogy ebben a saját identitás történeti visszadatálásának igénye, a történeti világban való folyamatos jelenlét felmutatása hangsúlyos (azaz a nők kulturális örökségének feltárása kitüntetett). E narratívaalkotási folyamat célja szerinte a saját identitás kultúraformáló törekvéseinek és társadalmi jelentőségének jelenbeli elismerése (adott esetben például a nőírói teljesítményekkel szemben támasztott kételyek elűzése). Horváth értelmezésében e módszer a történeti folytonosságot értékeli fel, az időt tartós értelemként örökíti meg, szemben például a Catherine Belsey – Jane Moore-féle feminista kritikai narratívával,⁶⁸ amely a múlt és a jelen különbségét épphogy a diszkontinuitás, a mulandóság és a történeti esetlegesség felől közelíti meg.⁶⁹

Meglátásom szerint e különbségtétel nem csupán a feminista irodalomtörténet-írásra, hanem a nőtörténet-írásra is alkalmazható. Nemcsak a nőtörténet-írás (a women's studies alá tartozó) aldiszciplína értelemben vett változatára gondolok, hanem (és szempontunkból inkább ez a fontosabb) az olyan diszkurzív gyakorlatokra is, mint a Kánya Emíliáról szóló 20. századi írások.⁷⁰ E szövegek, ha explicit

⁶⁶ HORVÁTH Györgyi, *Nőidő: A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban* (Budapest: Kijarat Kiadó, 2007).

⁶⁷ Horváth hivatkozása: DALE SPENDER, „Women and Literary History”, in *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of History* [1989], ed. Catherine BELSEY and Jane MOORE, 21–34 (USA: Basil Blackwell, 1993), 32–33.

⁶⁸ Horváth hivatkozása: Catherine BELSEY and Jane MOORE, „Introduction: The Story so Far” [1989], in *The Feminist Reader...*, 1–20, 3.

⁶⁹ HORVÁTH, *Nőidő...*, 32–33.

⁷⁰ E szövegek meglátásom szerint két szempontból sem nevezhetők nőtörténeti munkának. Egyrészt nem jellemzik őket azok a kitételek (törekvés önmaguk definiálására, önmaguk nőtörténeti munkának nevezése stb.), amelyek egy diszciplína szükséges feltételei. Másrészt nincs reflexiójuk a nőtörténet-írás (annak elsősorban feminista változatára jellemző) fő célkitűzésére: a történelem politikai megfontolások szerinti újírására; a történetírás alapvető módszertani felvetéseinek megkérdőjelezésére; a múlt tapasztalatai alapján a jelen és a jövő megváltoztatásának, a társadalmi nemi egyenlőtlenségek megszüntetésének vágyára. A nőtörténet-írás feminista és nem-feminista megkülönböztetéséről: Natalie Zemon DAVIS, „»Nőtörténelem« kialakulóban” in *Van-e a nőknek történelmük?*, szerk. Joan WALLACH SCOTT, 62–95 (Budapest:

célkitűzésükben nem is, eszközeikben nagyon hasonló logikát működtetnek (és hasonló eredményt is érnek el), mint amit a diszciplináris nőtörténet-írás egyik⁷¹ fő törekvéseként szoktak azonosítani: a nők láthatóvá tétele, a nőekkel kapcsolatos továbbbi történeti felejtés megakadályozása. A Kánya-recepció is olyan, a történeti időt folytatólagosként felfogó narratívát működtet, amely a későbbi nőtörténet-írás és feminista irodalomkritika bizonyos változataiban is észlelhető.

*

Mint láttuk, a Kánya Emíliáról szóló 20. századi írások olyan nőemancipációs történeti elbeszélésbe helyezték őt, olyan történetben jelölték meg ősnek, amely elbeszélés előfeltevéseit saját szövegei nem osztották. Ezzel a – bizonyos értelemben véve – önkényes narratívaképzéssel az idő kontinuitására építő módszert alkalmaztak. Recepciója – többé-kevésbé tudatosan – az előd megnevezésének ősi narratívátípusát alkalmazza, amelynek célja a folytonosság fenntartása; ez esetben egy nőtörténeti, feminista narratíva folytonosságának biztosítása.

A Kánya-eset más szempontokból is érinti a nőtörténeti narratívaképzés gyakorlatát és történetét. A magyar kulturális emlékezet nemcsak konkurens Kánya Emília-képeket, hanem konkurens nőtörténeti narratívákat is látat: a fent vázolt elbeszélés csupán egyetlen ezek sokaságából. Ha csak az irodalomtörténet területére gondolunk, számos versengő elbeszélést látunk a tekintetben, hogy milyen női írók vagy költők tüntettek ki fokozott figyelemmel. Zilahy Károly a magyar női írók reprezentatív bemutatására vállalkozó, 1865-ös antológiájának előszavában hiába beszélt büszkén a középkortól kezdődő, évszázadokon átívelő magyar nőírói hagyományról, a válogatást tudatos kritikai rostával csak a 18. századtól, a *Fanni hagyományaival*, ráadásul Fannival mint szerzővel kezdte, mellőzve például Petrő-

Balassi Kiadó, 2001); a feminista történetírásnak a jelen formálásra irányuló célkitűzéséről: Joan WALLACH SCOTT, „Introduction” in Joan WALLACH SCOTT, *Gender and the Politics of History* 1–11 (New York: Columbia University Press, 2018); ugyanez irodalomtudományos kontextusban: HORVÁTH, *Nőidő...*, 22.

⁷¹ Azért tartom fontosnak az „egyik” megnevezést, mert a nőtörténet-írás mint (al)diszciplína története során e célkitűzés sokat változott, finomodott. Joan W. Scott korszakolását és terminológiáját követve, kizárólagosan a nők láthatóvá tételének programja (társadalomtörténeti és gender-szempontokat mellőzve) a „herstory” megírását tűzte (tűzi) ki célul; a nőket mint társadalmi csoportot kutató „társadalomtörténeti” [social history] megközelítés vagy a társadalmi nem fogalmát a történeti elemzésben hasznosító nőtörténet-írói módszer nem (vagy nem csak) a nőket szeparáltan felmutató „herstory” megírására koncentrál. (WALLACH SCOTT, *Gender and the Politics of History...*, 15–27; ill. a megközelítések vitáiról és történetéről vö. PETŐ Andrea, „A társadalmi nemek és a nők története” in *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor és Ö. Kovács József, 333–344 [Budapest: Osiris Kiadó, 2006]; továbbá a nőtörténet-írás történetéről szintén átfogóan: KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban: Válogatott tanulmányok* [Budapest: Gondolat Kiadó, 2015], 13–58.)

czy Kata Szidóniát vagy a Molnár Borbálával és Ujfalvy Krisztinával egy időben alkotó Vályi Klárát.⁷² Berzsenyi Dániel episztolaköltészete Dukai Takách Judit „költőnői” pozícióját erősítette; Weöres Sándor 1983-as *Három veréb hat szemmel* című antológiája alternatív női irodalomtörténetet is felmutatott Londoni Sára, Árva Bethlen Kata, Molnár Borbála, Ujfalvi Krisztina, Fábíán Juliánna, Ferenczy Teréz, Karay Ilona és Czöbel Minka szereplésével; Babitsné Török Sophie Majthényi Flórát tüntette ki esszéivel, valamint (befejezetlenül maradt) regényével – és a sor tovább folytatható.

Ezen elbeszéléseknek azonban nemcsak a hősnői különböznek, hanem működésük is nagyon eltérő. A mindig minden fórumon nagy tiszteletet kapó Kánya Emília például az „első” megnevezéssel része a magyar női történelmi kánonképzésnek, a kultusképzéshez szükséges gyakorlatok azonban elkerülték. Nem neveztek el róla közteret vagy intézményt, mint például Teleki Blankáról vagy Leówey Kláráról; nem vált Hugonnai Vilmához, Jósika Júliához vagy Veres Pálnéhoz hasonlóan ifjúsági regény főszereplőjévé;⁷³ nem írtak róla színműveket, mint a korában és utána is ambivalens megítélésű Szendrey Júlia alakjáról;⁷⁴ és nem ünnepelték meg születése vagy halála centenáriumát, mint Szendreyét⁷⁵ vagy Kaffka Margitét.⁷⁶ Fontos további kutatás témája lenne e magyar női történelmi narratívák azonosítása, ütköztetése, módszerük és történetük elemzése.

A kérdést pedig tovább árnyalja, hogy a *Családi kör* hétről hétre női példaképeket felsorakoztató rovatot indított; Kánya 1861-től 1863-ig szerkesztette a *Magyar Nők Évkönyvét*, majd 84 kötetben kiadta a *Magyar Hölgyek Könyvtárát*. Egy mai szerkesztő, újságíró vagy kutató ehhez hasonló tevékenységét úgy íránk le, hogy a történetírásban halványan látszó nőket láthatóvá teszi; felhívja a figyelmet a női szerzőkre, hogy megakadályozza az irodalomtörténelmi hagyományból való további szisztematikus kifejejtésüket. Ha tehát tekintetbe vesszük Kánya Emília újságírói és szerkesztői tevékenységének részleteit is, akkor láthatóvá válik, hogy ő maga nem csupán tárgya valamilyen női történelmi narratívának, de működtetője is.

⁷² Vö. SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998), 64–65; ill. ZILAHY Károly, „Magyar írónők”, in *Hölgyek lantja: Magyar költőnők műveiből*, szerk. ZILAHY Károly, 11–56 (Pest: Heckenast Gusztáv, 1865.), 11–12.

⁷³ Lásd: Kertész Erzsébet: *Vilma doktorasszony* (1965); *Csipkebolt Brüsszelben: Jósika Júlia életregénye* (1974); *Zöldfa utca 38.* (1987).

⁷⁴ Lásd: Lavotta Rezső: *Szendrey Júlia: Színmű három felvonásban* (1930); Herczeg Ferenc: *Szendrey Júlia: Színmű három felvonásban* (1933).

⁷⁵ Szendrey születésének 150. évfordulójára jubileumi emlékülennepélyt rendeztek Keszthelyen 1978. április 17–18-án; születésének 190., halálának 150. évfordulója alkalmából pedig 2018. november 20-tól 2019. március 9-ig róla szóló életmű-kiállítást tekinthettünk meg az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁷⁶ Kaffka halálának 100. évfordulója alkalmából 2018. november 24-én emlékkonferenciát szerveztek Nagykárolyban, 2019. március 28-án pedig a Petőfi Irodalmi Múzeumban.